

تحلیل نقوش مینای سیاه (سیاه‌قلم) قوم صابئین مندایی اهواز براساس نظریه بازتاب فرهنگی*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۲

سحر ذکاوت^{***}، خشایار قاضی‌زاده^{***}

چکیده

قوم صابئین مندائی اهواز در استان خوزستان از اقلیت‌های دینی و منسوب به ادیان توحیدی هستند که نام آنها در قرآن کریم نیز ذکر شده است. این قوم به صنعت زرگری، طلاسازی و بالاخص هنر مینای سیاه شهرت دارند و به این هنر به عنوان صنعت اجدادی اشتغال دارند. نظام دینی این قوم یک نظام بسته و بدون ویژگی تبلیغ می‌باشد. از آن‌جا که بین هنر اقوام و عقاید ایشان در همه فرهنگ‌ها ارتباطات و پیوستگی وجود دارد؛ بنابراین اهمیت فرهنگ و هنر قومی و ضرورت مطالعه‌ی این دو مورد در بستر اجتماعی موجب شناسایی ویژگی‌های خاص هنری اقوام می‌گردد، همین امر ضرورت انجام پژوهش‌هایی در این خصوص را طلب می‌کند. چگونگی بازتاب فرهنگ بومی در نقوش به کار رفته در هنر مینای سیاه (سیاه‌قلم) قوم صابئین مندائی اهواز نیز زمینه ساز شناخت فرهنگ بومی و عقاید مرسوم قوم صابئین مندایی و معرفی هنر بومی مینای سیاه در بین ایشان می‌گردد. شناسایی نقوش هنر مینای سیاه و ارتباط این نقوش با فرهنگ قومی صابئین به عنوان هدف پژوهش حاضر است. بر این اساس مسئله تحقیق نیز بر چگونگی ارتباط بین نقوش تزئینی هنر مینای سیاه مندائیان و فرهنگ بومی ایشان استوار است. اطلاعات و داده‌های پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای و داده‌های اسنادی و میدانی گردآوری شده است و تحقیق بر اساس ماهیت با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی انجام گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد رابطه‌ی مستقیمی بین هنر مینای سیاه قوم صابئین مندائی و فرهنگ بومی ایشان وجود دارد و موضوع هجرت و جغرافیای زیستی (در کنار آب‌های روان و محیط بیابانی) از مهم‌ترین مضامین در ایجاد نقوش در هنر ایشان است. کلیدواژه‌ها: مینای سیاه، نقوش تزئینی، صابئین مندائی اهواز، فرهنگ بومی.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد سحر ذکاوت با عنوان "مقایسه‌ی تحلیلی نقوش و نحوه‌ی اجرای اسلوب سیاه‌قلم در فلزکاری اقوام مندائی اهواز و ارامنه‌ی تبریز در ایران" به راهنمایی دکتر خشایار قاضی‌زاده در دانشگاه شاهد تهران می‌باشد.

** دانشجوی دکترای، رشته‌ی تاریخ تحلیلی-تطبیقی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. Sahar.zekavat@shahed.ac.ir

** استادیار، دکترای تخصصی پژوهش هنر، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه شاهد؛ تهران، ایران (نویسنده مسئول) ghazizadeh@shahed.ac.ir

مقدمه

از مهم‌ترین زمینه‌هایی که منجر به رشد و توسعه هنرهای صناعی در میان ملت‌های مختلف می‌شود، مطالعه و تمرکز بر هنرهای بومی و دریافت ریشه‌های پدید آمدن اینگونه آثار است. مطالعاتی از این دست، از سویی با مباحث جامعه‌شناختی نیز پیوند می‌یابد و زوایایی مکتوم را از فرهنگ و هنر اقوام مختلف آشکار می‌سازد. ایران به عنوان کشوری که پذیرای اقوام متعدد با مذاهب و آیین‌های گوناگون است، زمینه‌ای بسیار مساعد برای پژوهش‌های قومی دارد. از جمله اقوامی که از سالیان دراز در ایران ساکن بوده‌اند و آداب و رسوم و به تبع آن هنرهای خاص خود را دارند، صابین یا مندائیان ساکن در جنوب ایران هستند. قوم صابین مندائی اهواز یکی از اقلیت‌های دینی ساکن در استان خوزستان هستند که دارای نظامی بسته و باورهای اعتقادی محکم در خصوص دین خود هستند و از سال‌های دور تا به امروز بدون تبلیغ دین خود، در حفظ آن کوشیده‌اند. این قوم به هنر زرگری، طلاسازی و بالاحص هنری به نام مینای سیاه شهرت دارند. از آن‌جا که رابطه‌ی مستقیمی بین هنر اقوام و عقاید آن‌ها وجود دارد؛ بنابراین اهمیت فرهنگ و هنر قومی و ضرورت مطالعه‌ی این دو مورد در بستر اجتماعی ضرورت انجام پژوهشی در خصوص چگونگی بازتاب فرهنگ بومی در نقوش تزئینی هنر مینای سیاه (سیاه‌قلم) را در میان قوم صابین مندائی اهواز ایجاد کرده است. هدف پژوهش شناخت فرهنگ بومی و عقاید مرسوم قوم صابین مندائی و بازتاب آن در هنر بومی مینای سیاه است. براین اساس سؤالات زیر قابل طرح هستند:

۱. جامعه‌ی صابین مندائی اهواز دارای چه ویژگی‌های فرهنگی هستند؟
۲. هنر مینای سیاه صابین مندائی دارای چه نقوش تزئینی هستند؟
۳. چه ارتباطی بین نقوش تزئینی هنر مینای سیاه مندائیان و فرهنگ بومی ایشان وجود دارد؟

در راستای پاسخ‌گویی به سؤالات مطرح‌شده، در این پژوهش ابتدا به معرفی نظریه بازتاب فرهنگی و معرفی قوم صابین مندائی اهواز و پیشینه‌ی تاریخی ایشان و سپس جغرافیای زیستی و عقاید، آداب و رسوم و فرهنگ صابین مندائی اهواز پرداخته شده است. در گام بعدی هنر مینای سیاه (سیاه‌قلم) این قوم معرفی شده است. سپس نقوش تزئینی مینای سیاه صابین مندائی اهواز طبقه‌بندی و بررسی شده و در نهایت بازتاب فرهنگ در نقوش تزئینی صابین مندائی مورد واکاوی قرار گرفته است.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد پیشینه‌ی تحقیق حاضر در حوزه‌ی مطالعات قوم‌شناسی صابین مندائی اهواز می‌توان به کتاب قوم از یاد رفته (کاوشی درباره‌ی قوم صابین مندائی) نوشته‌ی سلیم برنجی (۱۳۶۷) اشاره کرد. برنجی در کتاب خود به معرفی قوم صابین مندائی و تاریخ این قوم پرداخته و زبان مندائی و الفبای این قوم را مورد بررسی قرار داده است. هم‌چنین به توصیف و شرح عقاید، آداب و رسوم و نیز معرفی کتب مقدس و متون دینی مندائی پرداخته است. "صابین در تاریخ (تحقیقی در فرهنگ، تاریخ و آراء صابین مندائی با تکیه بر متون مندائی)" هم عنوان پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد مسعود فروزنده (۱۳۷۵) از دانشگاه شهید بهشتی تهران می‌باشد که تاریخ و فرهنگ صابین مندائی اهواز را مورد تحقیق قرار داده است. فروزنده در بخش‌هایی از پژوهش خود برای شناسایی و معرفی قوم صابین به متون مختلف اسلامی مراجعه کرده و به تحلیل نظرات صاحب‌نظران مختلف اسلامی که هم‌عصر و هم‌جغرافیا با صابین مندائی در مقاطع مختلف زمانی بوده‌اند، پرداخته است. مسعود شاورانی (۱۳۹۱) هم تحقیقی با عنوان "پژوهشی در فرقه‌ی صابین" به چاپ رسانده است و مطالعه‌ی مستندات تاریخی در این مقاله نشان می‌دهد دو تیره از اقوام صابین در طول تاریخ به موازات هم زندگی می‌کرده‌اند و یکی از اقوام صابین مندائی و دیگری صابین حران می‌باشند و صابین اهواز همان صابین مندائی یکتاپرست می‌باشند. عزیز سواری، مسعود صفایی مقدم و سید جلال هاشمی (۱۳۹۴) هم از دیگر پژوهشگرانی هستند که "بررسی تحلیلی مقوله‌ی انسان‌شناسی در دین صابین مندائی" حاصل پژوهش ایشان می‌باشد و نتایج پژوهش نشان می‌دهد فلسفه‌ی خلقت انسان در دین صابین مندائی با نور عجین شده است و انسان به عالم نور تعلق دارد و درنهایت بعد از مرگ به سوی نور و جایگاه حیی ربی (خداوند) صعود خواهد کرد. "بررسی مبانی فلسفی دین صابین مندائی و استخراج آموزه‌های تربیتی از آن‌ها" هم پژوهش دیگری از عزیز سواری و همکارانش (۱۳۹۴) می‌باشد که نتایج پژوهش هم‌بستگی عمیق معرفت و آموزه‌های دینی صابین و ساختار تربیتی و زندگی اجتماعی آن‌ها را نشان می‌دهد. مهرداد عربستانی (۱۳۹۷) از دیگر پژوهشگرانی است که مقاله‌ی "صابین مندائی: کیهان‌شناسی، سازه و منظر" را نوشته است و در آن به ابعاد مختلف زندگی دینی و اجتماعی و آداب و رسوم آن‌ها پرداخته است. هم‌چنین "آیین سوگواری در میان صابینان (تلفیقی از اندیشه‌ها و آیین‌ها)" نوشته‌ی تهمینه

می‌شود این است که مسائل، مشکلات، رویدادها و تحولات اجتماعی از طریق صافی ذهن و شخصیت هنرمند به عنوان خالق اثر هنری، در آثار او منعکس می‌شود. (Alexander, 2003: 22) جامعه‌شناسی هنر شاخه‌ای از جامعه‌شناسی را تشکیل می‌دهد که ساخت و کارکرد اجتماعی هنر و رابطه میان جامعه و هنر و قوانین حاکم بر آن‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد (فاضلی، ۱۳۷۴: ۱۰۹). هدف جامعه‌شناسی بررسی آثار هنری از زاویه انگیزه‌های هنرمند، خاستگاه طبقاتی یا اعتقادی هنرمند، مخاطبین هنر، سفارش‌دهندگان هنر، ارتباط هنر و شکل هنر با مناسبات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی - چه در روند تاریخ اجتماعی، چه در روند مناسبات اجتماعی - می‌باشد (رهنورد، ۱۳۸۰: ۵). رابطه هنرمند و جامعه دو بعدی است. نخست این‌که نوسانات، رویدادها و تحولات اجتماعی نقش خود را در تار و پود یک اثر هنری ایفاء می‌کنند. هم‌چنین رابطه هر هنرمند با یک مسئله و رویداد خاص اجتماعی، به سبب تفاوت و تمایز در نوع نگرش او که ریشه در تجربیات، توانایی‌های هنری و شخصیت متفاوت هنرمند دارد، با دیگران فرق می‌کند (راوودراد، همایون‌پور، ۱۳۸۳: ۸۶). موجودیت و هویت اثر هنری با ویژگی‌ها و مشخصه‌های یک بازه زمانی تاریخی، یک گروه و طبقه اجتماعی یا یک شخص ارتباط دارد (دوونینو، ۱۳۹۲: ۷۵). چرا که آثار هنری خودشمول نبوده و فرآورده اعمال تاریخی و اجتماعی ویژه‌ای هستند که گروه‌های اجتماعی قابل شناسایی آن‌ها را در شرایطی مشخص، انجام می‌دهند و به این ترتیب مهر باورها، ارزش‌ها و شرایط زندگی آن گروه‌ها و نمایندگانشان را بر خود دارند (ولف، ۱۳۶۷: ۶۳). در رویکرد بازتاب، هنر، بازگوکننده چیزهایی درباره جامعه است (دادور، مافی‌تبار، ۱۳۹۷: ۳۰). این نگاه، شامل تحقیقات گسترده‌ای است که وجه اشتراک همه آن‌ها، این است که هنر همچون آینه بازتاب‌دهنده رویدادهای جامعه است (الکساندر، ۱۳۹۰: ۵۵). البته این آئینه، گاهی تمامی یا برخی از اطلاعات را همان‌گونه که وجود دارند، منعکس می‌کند و گاهی هم فقط بخشی از اطلاعات را نشان می‌دهد (ترکاشوند، ۱۳۸۸: ۴۰). در این جستار بازتاب فرهنگ صابئین مندایی در هنر مینای سیاه این قوم مورد بررسی قرار گرفته است.

معرفی قوم صابئین مندایی اهواز

صابئین مندایی اهواز یکی از اقلیت‌های دینی هستند که در استان خوزستان ایران سکونت دارند. این قوم در یک دوره‌ی

رئیس‌السادات و مریم معزی (۱۳۹۰) هم مقاله‌ای دیگر در این زمینه است که آداب و رسوم تدفین و عزاداری صابئین مندایی را برای مردگان مورد تحلیل و بررسی قرار داده است و بنابر نتایج پژوهش مرگ در تفکر مندایی انتقال از عالم زمینی به عالم نور می‌باشد. در مورد هنر و تکنیک سیاه‌قلم صابئین مندایی هم که به مینای سیاه در بین این قوم شهرت دارد باید خاطرنشان کرد مریم میثاقی و فرناز مرادمند (۱۳۸۱) مقاله‌ای با عنوان "میناکاری صابئین" را در کتاب ماه هنر به چاپ رسانده‌اند و در آن به چگونگی اجرای تکنیک سیاه‌قلم و نقوش کاربردی و رایج این هنر در بین صابئین مندایی اهواز پرداخته‌اند. "مینای صابئین، زیوری از جنس تاریخ" هم عنوان پژوهش دیگری است که مه‌ران هوشیار و سارا زاهدی‌فر (۱۳۸۶) در زمینه‌ی هنر مینای سیاه و سیاه‌قلم انجام داده‌اند. فریبا باقری (۱۳۸۵) هم نویسنده‌ی دیگری است که موضوع "نگاهی به میناکاری اهواز" حاصل پژوهش اوست. یکتا اصغرزاده و نیلوفر زاهدپور (۱۳۹۴) هم در ششمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و علوم مهندسی مقاله "مقایسه‌ی تکنیک و نقوش و ترکیبات شیمیایی رنگ‌های مینای نقاشی اصفهان و مینای صابئین اهواز" را ارائه کرده‌اند. باید خاطرنشان کرد بررسی‌های انجام‌شده در مورد نقوش تزئینی در هنر مینای سیاه صابئین اهواز به صورت کلی و اجمالی بوده است و پژوهش حاضر با واکاوی جزء به جزء عناصر تزئینی و تطبیق آن با فرهنگ صابئین مندایی طبقه‌بندی و اطلاعات کامل‌تری ارائه نموده است.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر هنر سیاه‌قلم در فرهنگ و جغرافیای اهواز در میان صابئین مندایی مورد مطالعه قرار گرفته و اطلاعات گردآوری شده از طرق کتابخانه‌ای و داده‌های اسنادی و میدانی با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در مورد جامعه‌ی آماری پژوهش نیز باید خاطرنشان کرد که به تحلیل نمونه‌های یافت‌شده در حد اشباع بسنده شده و منتخب نمونه‌ها متناسب با فرهنگ مندایی در پژوهش حاضر ارائه شده است. روش نمونه‌گیری پژوهش حاضر غیراحتمالی و مبتنی بر داده‌های میدانی می‌باشد و روش تجزیه و تحلیل از نوع کیفی است.

رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر

یکی از فرض‌های اساسی که در جامعه‌شناسی هنر مطرح

۲۰۰۰ تا ۲۵۰۰ در ایران سکونت داشته‌اند (قیم، ۱۳۹۴: ۷). صابئین مندائی نژادی سامی دارند (سواری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲) و قومی آرامی هستند و مکان اسکان اولیه‌ی این قوم در مصر و فلسطین قدیم بوده است. (فرجی بیرگانی، صلاحی مقدم، ۱۳۹۵: ۴۶۷) در مورد ریشه‌ها و خاستگاه قوم صابئین مندائی، اسناد تاریخی مستندی موجود نیست و اطلاعات ذکرشده، برگرفته از روایات اسطوره‌ای متون مندائی است. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۷۱) بنا به مطالعات برنجی، مندائیان از اواخر دوران اشکانیان، در مرز ایلام در جلگه‌ی دشت میشان سکونت داشته‌اند (برنجی، ۱۳۶۷: ۹). در حدود دوهزار سال قبل به دلیل اختلافات قومی و قبیله‌ای از زادگاه و خاستگاه خود کوچ کرده و در کناره‌های رود اردن به سمت شمال سوریه و بین‌النهرین و در نهایت خوزستان که از مناطق حکومت اشکانیان بوده است، سکنا می‌گزینند. (فرجی بیرگانی، صلاحی مقدم، ۱۳۹۵: ۴۶۷) مندا واژه‌ای آرامی است و معنای آن دانش، شناخت، معرفت، ادراک یا عرفان است و مندائی هم به پیروان عرفان، دانش خداوند یا پیروان شناخت و معرفت هستی اطلاق می‌شود. عده‌ای از مورخان و اندیشمندان اسلامی در متون اسلامی، صابئین را با مغسله یکی دانسته‌اند زیرا اساسی‌ترین و رایج‌ترین آیین صابئین مندائی، غسل تعمید در آب است. (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۲۸) صابئین مندائی خود را "مندائی ناصورایی" می‌دانند که ناصورایی به معنای نگهبان دین، باایمان، متقی و اهل عبادت و بندگی و کلمه‌ای از زبان آرامی شرقی است. (هوشیار، زاهدی‌فر، ۱۳۸۶: ۷۵) بنابر ادعاهای خود صابئین، کتاب این قوم به زبان آرامی و مندائی نوشته شده و ریشه‌ی نام صابئین هم از واژه‌ی "صبا" که واژه‌ای آرامی است؛ گرفته شده است و به معنای تعمید است. (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۲۷) ایشان قومی یکتاپرست و از پیروان حضرت یحیی (ع) تعمیددهنده هستند و آب در آیین ایشان از قداست و ویژه‌ای برخوردار است و با زندگی دینی و معنوی این قوم پیوندی تنگاتنگ دارد. (فرجی بیرگانی، صلاحی مقدم، ۱۳۹۵: ۴۶۸) که در بخش عقاید، آداب و رسوم و فرهنگ صابئین مندائی به آن پرداخته شده است.

زیستگاه صابئین مندائی

زیستگاه قوم صابئین در روایات اساطیری ایشان، سرزمین‌های مادای، مصر و حران ذکر شده است. بنابر عقاید خود این قوم، ایشان تا قبل از اخراج از اورشلیم (قرن اول میلادی) به دلیل خروج از دیانت یهودی، در یک قوم سامی (بنی اسرائیل) و شاید

در مجاورت با ایشان (در سرزمین اورشلیم) زندگی می‌کردند. مندائیان گروهی از بنی اسرائیل بودند که به علت پیروی از یحیی معمدان و در تضاد آیینی و عقیدتی با روحانیون یهودی، از اورشلیم اخراج شده‌اند. البته به طور دقیق مشخص نیست که مندائیان از نسل کدام یک از ابساط دوازده‌گانه‌ی بنی اسرائیل هستند و متون مندائی نیز اشاره‌ای به این جزئیات نکرده است و احتمال دارد که مندائیان از گروه‌های همراه یهودیان اخراجی از مصر هستند. در روایات اساطیری مندائیان و آنچه در متن حران کویتا آمده، بر مهاجرت صابئین مندائی از مصر به اورشلیم اشاره شده است. اما مدت اسکان ایشان در مصر، شیوه‌ی زندگی و روابط و اختلاط ایشان با قوم یهود مشخص نیست. سرزمین دیگری که مندائیان در متون خود به آن اشاره کرده‌اند؛ مادای یا مدای است. مادای نام کوهی در سرزمین ایران است و باتوجه به این‌که اردوان شاه اشکانی حاکم مادای بوده، احتمال ایرانی بودن این منطقه تقویت می‌شود. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۷۸-۷۲) مناطق دیگری چون حران و بصره هم از سکونتگاه‌های صابئین مندائی در سرزمین ایران بوده است. حران در جنوب ترکیه‌ی امروزی و در ۲۵ کیلومتری اورفا واقع شده است و مندائیان حدود ۷۰۰ سال از نیمه‌ی دوم قرن میلادی در این منطقه ساکن بوده‌اند و در طول این بازه زمانی به کوچ و جابجایی خود در موازات رودخانه‌های دجله و فرات به سمت جنوب بین‌النهرین ادامه داده‌اند و در شهرهای مجاور دجله و فرات سکونت کرده‌اند. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۸۳-۸۲) بیرونی معتقد است حضور تاریخی مندائیان در بین‌النهرین که بعدها در دوره‌ی هخامنشیان، جزء قلمرو ایران گردید، به دوره‌ی حاکمیت بخت‌النصر پادشاه بابل برمی‌گردد. به باور بیرونی بخت‌النصر بعد از فتح اورشلیم صابئین مندائی را به اسارت گرفته و به بابل منتقل کرد و بعد از آن مندائیان در بابل ساکن شده‌اند و به صورت پراکنده در بین‌النهرین زندگی می‌کردند. مهم‌ترین مرکز تجمع آن‌ها در منطقه‌ی بین‌النهرین به عنوان جزئی از قلمرو ایران، منطقه‌ی بطانح در اطراف بصره‌ی فعلی در عراق بوده است و تا دوران فتوحات اسلامی در این منطقه سکونت داشتند. (قیم، ۱۳۹۴: ۵) امروزه این قوم در استان خوزستان و شهر اهواز زندگی می‌کنند.

باورها، آیین‌ها، رسوم و فرهنگ صابئین مندائی اهواز

عقاید و فرهنگ هر ملتی را می‌توان در کتب مقدس ایشان جستجو نمود. برای مطالعه باورها، آیین‌ها، رسوم و فرهنگ صابئین مندائی اهواز هم در گام نخست باید به کتاب‌های مقدس و متون دینی این قوم پرداخته شود. کتاب مقدس صابئین مندائی گِزاربّا (گنج

مندا اد حیی در باور این قوم به معنای عرفان هستی و بیانگر هستی‌شناسی مندائی و نماینده بالاترین، عالی‌ترین و مهم‌ترین موجود نورانی در عالم بالا است. مندا اد حیی مخلوق بلاواسطه‌ی حیی (خداوند) است و در باور مندائیان از سوی حیی بر حضرت یحیی نازل شده و او را تربیت نموده و در تمام مراحل زندگی هدایتگر آن حضرت بوده است. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۸۷) محتوای متون مندائی نشان می‌دهد که خدای متعال همان حیی است و سه دنیای تودرتوی منور، عرش بزرگ او توصیف شده است. دنیایی پر از فرشته‌های نورانی که هم‌چون کارگران ماهر به خلق و آبادانی

عظیم، صحف حضرت آدم) است و به دو بخش گنزای راست و گنزای چپ طبقه‌بندی می‌شود. فهرست و اطلاعات کتاب‌های دیگر مندائیان در جدول (۱) ارائه شده است.

در باورهای فلسفی صابئین مندائی، جایگاه موجود شایسته‌ی پرستش حیی که به معنای زندگی و حیات است؛ مکانی عالی و نورانی تعریف شده است. هم‌چنین در مورد ذات و صفات خالق توصیف‌چندانی ارائه نشده است و براساس اولین مخلوقات حیی و کارگزاران او که تمامی پاک و منور هستند، می‌توان به هویت اشراقی حیی پی برد. (واردی، دانائیان، ۱۳۹۰: ۱۶۵-۱۶۴)

جدول (۱)، فهرست و اطلاعات کتاب‌های دینی و متون مقدس قوم صابئین مندائی اهواز. منبع: (برنجی، ۱۳۶۷)

ردیف	عنوان کتاب و نوشته‌ی دینی	شرح محتوای کتاب و نوشته‌ی دینی
۱	گنزا ربّا	(گنج عظیم، صحف حضرت آدم)، مهم‌ترین کتاب مقدس مندائی است که به دو قسمت گنزای راست و گنزای چپ طبقه‌بندی می‌شود و به احکام دینی، "جهان آخرت و نیز تعالیم و چگونگی زندگی حضرت آدم، حضرت شیث بن آدم، حضرت نوح، حضرت سام بن نوح و حضرت یحیی" اختصاص دارد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۱) قسمت راست درباره‌ی توحید و خداشناسی، صفات خالق، حرام و حلال و احکام دینی است و قسمت چپ، درباره مسائلی چون اموات و دعاهایی مخصوص مردگان و نیز مراسم دفن و کیفیت خروج روح از بدن است. (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۳۰)
۲	سیدرا اِد نشماثا	(کتاب روان آدمی)، به دعا‌های روزانه و چگونگی انجام مراسم اختصاص دارد و یک حلالی برای کسب مقام ترمیده که درجه‌ای از درجات روحانیت مندایی است؛ باید این کتاب را حفظ کند و بر آن تسلط کامل داشته باشد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۱)
۳	اِدراشا اِد یحیی	(دروس و تعالیم حضرت یحیی)، موضوع و محتوای این کتاب در مورد تولد، زندگی، مرگ و تعالیم فراوان حضرت یحیی است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۱)
۴	سیدرا اد مَصوِتا	(کتاب تعمید)، این کتاب به توصیف تمام جزئیات مراسم تعمید اختصاص یافته و کتاب مخصوص مراسم تعمید محسوب می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)
۵	اِنیانی	(عبادت، نمازها و نیایش‌ها)، تمام جزئیات رسوم عبادت در این کتاب نوشته شده و از آن برای انجام عبادت و نماز استفاده می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)
۶	قِلستا	(کتاب عقد)، در این کتاب تمام جزئیات مراسم عقد و ازدواج و چگونگی برگزاری آن شرح داده شده و در مراسم عروسی از آن استفاده می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)
۷	اَسفَر مِلواشه	(دینی یا نجومی)، این کتاب به موضوع درآوردن ملواشه یا اسم دینی صابئین مندائی به روش خاصی اختصاص دارد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)
۸	طومار حران کوِثا	یکی از متون تاریخی و مهم مندائیان درباره‌ی سرگذشت و نیز چگونگی مهاجرت مندائیان از فلسطین است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۲)
۹	قماها	دعاهایی به صورت بوته (آیه) است که برای حفظ افراد مندائی از شر و بلاها کاربرد دارد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۳-۱۸۲)
۱۰	اَلف تَرَسَرشِیاله	(هزار و دوازده سؤال)، یکی از متون مهم دیگر مندائی است که برای حل مسائل دینی به‌کار می‌رود و منبع پاسخ‌گویی به پرسش‌های مندائیان و به‌ویژه روحانیانشان محسوب می‌شود و این متن شامل هزار و دوازده پرسش است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۳)

جهان خاکی و دنیاهای دیگر مبادرت می‌کنند. پنج فرشته‌ی بزرگ هم قدرتمندانه بر همه فرشتگان ناضر هستند. . . . (فروزنده، ۱۳۷۵: ۱۰۳) اولین مخلوقات حیی همین فرشتگان نور بودند که در جهانی به نام آلما دنه‌ورا (جهان نور) به امر حیی ربی (به تعبیر گنزاربا کلمه) خلق شدند. فرشتگان نور که گاه از آن‌ها به اثری‌ها تعبیر می‌شود، در حقیقت کارگزاران اصلی خداوند در این دنیا هستند. (سواری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴) دنیای فرشته‌ها حلقه‌ی واسط بین حیی و انسان‌ها است و فرشته‌ها نگهبان انسان‌ها محسوب می‌شوند. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۱۰۳) «در دین مندائی ذات هستی در استتار و اختفاء به سر می‌برد. از این لحاظ ذات درون هستی (حیی) هم مخفی است، هم مقامی رفیع دارد.» بخش بیرونی هستی دارای دوگانگی است. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۹۱) جهان در باور مندائیان، دارای طبقه‌بندی است. آلما دنه‌ورا یا جهان نور در بالاترین طبقه و در منتهالیه شمالی قرار گرفته و قبله‌گاه مندائیان است. آلما دنه‌ورا جهانی ابدی، جهان رحمت، جهان بدون طغیان و سرکشی، دنیای عدالت و جهان روشنایی و نور است. به آلما دنه‌ورا بهشت نیز می‌گویند. در پایین‌ترین قسمت این جهان، آلما اده‌شو‌خا یا جهان تاریکی قرار دارد که نسبت به آلما دنه‌ورا مرتبه‌ای پست‌تر و مادون‌تری دارد و متشکل از طبقات گوناگونی است و فرمانروای آن رو‌ها مادر بدی‌ها است. (سواری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴) ماده در قسمت میانی عالم قرار دارد و از ترکیب نور و ظلمت حادث شده است. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۹۱) در دین صابئین، ظلمت در امر خداوند یگانه تأثیری ندارد و «وحدانیت نورانی بر امور حاکم است.» (واردی، دانائیان، ۱۳۹۰: ۱۶۵) اما آفرینش انسان در ترکیبی از نور و ظلمت انجام شده است. براساس روایتی اسطوره‌ای، در دین صابئین، سرشت آدمی تیره و مادی توصیف شده است؛ اما عنصر زندگی را از جهان نور به او هدیه می‌دهند. موجودی نورانی به نام پتاهیل از طریق این عنصر حیات (روح)، به انسان شناخت، معرفت و زندگی می‌بخشد. (واردی، دانائیان، ۱۳۹۰: ۱۶۵) منشاء پغرا یا جسم، عناصر زمینی نظیر خاک، آب و گل است و محکوم به نابودی است؛ بنابراین پس از مرگ به زمین برمی‌گردد. اما منشاء نشماتا یا روح، عالم نور (آلما دنه‌ورا) است و پس از جدایی از جسم به منشاء خود برمی‌گردد؛ در نتیجه هیچ‌گاه نمی‌میرد. (سواری، صفایی مقدم، هاشمی، ۱۳۹۴: ۱۷۴) در قسمتی از کتاب گنزاربا به عزیمت روح و مرگ انسان پرداخته شده و جان انسان مورد خطاب قرار گرفته و به بازگشت به جایگاه نورانی اولیه‌اش ترغیب و تشویق شده است. (واردی، دانائیان، ۱۳۹۰: ۱۶۵) باتوجه به

متون مقدس مندائی می‌توان «هدف نهایی تربیت مندائی را به کمال رسانیدن نشماتای (نفس) انسان در جهت بازگشت به منشاء خود، یعنی جهان نور و تقرب به حیی ربی (خداوند متعال)» خلاصه نمود. (سواری و همکاران، ۱۳۹۴: ۸) صابئین اعتقاد دارند که نیکوکاران پس از مرگ به عالم نور (آلما دنه‌ورا) و به تعبیری دیگر بهشت و گناهکاران به عالم ظلمات (آلما ده‌شو‌خا) می‌روند و در آن‌جا برحسب گناهان خود مجازات می‌شوند. (سواری و همکاران، ۱۳۹۴: ۲) در باورهای این قوم، مظهر قوه خلاقه و حافظ جهان که از آن به عبارت حیات عظمی تعبیر می‌شود؛ آب جاری است که حیات‌بخش و تطهیرکننده است. این آب در کنار این‌که گناهان و آلودگی‌ها را پاک می‌کند، معرف جهان نور است که در این دنیای خاکی بازتاب یافته است. (شاورانی، ۱۳۹۱: ۴۰) آب در نگرش مندائی مایه‌ی زندگی و تجدید جوانی و عنصر پاکسازی روان از گناهان و ناپاکی‌ها و پدیدآورنده‌ی درخت زندگی و جایگاه استقرار نور است. (فروزنده، ۱۳۷۵: ۹۵) و بنابراین غسل تعمید در آب‌های روان یکی از آیین‌های مهم ایشان برای پاکیزگی روح و جسم محسوب می‌شود. مندائیان اهواز برای اجرای مراسم غسل تعمید لباس مخصوصی به نام رسته را برتن می‌کنند و در کنار رود کارون اجتماع کرده و مراسم غسل را به جا می‌آورند. رسته لباس دینی مندائیان است و مندائیان در زمان عبادت خداوند و در برخی مراسم مانند کفن و دفن آن را به تن می‌کنند. رنگ رسته سفید و جنس آن پنبه‌ای است و پنج قطعه‌ی اصلی را شامل می‌شود: ۱- سُدر (پیراهن)، ۲- شُرَوارا (شلوار)، ۳- همیانا (کمر بند)، ۴- بَرَزَنقا (عمامه یا روسری) و ۵- کسویا یا نَسِیفا (شال یا روبانی که به طول یک متر است و آن را پشت گردن و روی عمامه‌ی سر می‌گذارند و دوسر آن را به همیانه متصل می‌کنند). (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۳۳) تصویر (۱) و (۲) پوشش دینی مندائیان را نشان می‌دهد.

در تصویر (۱) صابئین مندائی در کنار درفش یا پرچم خود در حال عبادت دیده می‌شوند. ایشان از رأیت یا پرچم‌های کوچکی برای مناسبات عموماً مذهبی خود در کنار رود کارون در اهواز استفاده می‌کنند. این رأیت‌ها تیر چوبی کوچکی را شامل می‌شوند که در انتهایشان پارچه‌ای کوچک آویزان شده است. صابئین گاهی چندین رأیت را در زمین ساحل رود به نشانه نذر و نیاز با خداوند قرار می‌دهند. (عربستانی، ۱۳۹۷: ۱۸) در مورد مندی و ساختمان مذهبی صابئین مندائی تناقضاتی وجود دارد. اما برنجی مندی را معبد و مکان مقدس مندائیان نامیده و نام دیگر آن را مشکتا ذکر کرده است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۰۴)

و ریخته‌گری را از مشاغل صابین مندائی اهواز دانسته است. (قیم، ۱۳۹۴: ۷) براساس مستندات صابین مندائی فلزکاران ماهر و استادکاران متبحری هستند و به نقل از دراور اروپائیان مسافر در پیش از جنگ جهانی اول با مشاهده هنر فلزکاری صابین مندائی در ناحیه بین‌النهرین، از ایشان به عنوان نقره‌کاران اماره (عماره) یاد کرده‌اند. (هوشیار، زاهدی‌فر، ۱۳۸۶: ۷۶) شیوه هنری سیاه‌قلم یا مینای سیاه هنر رایج هنرمندان و صنعتگران مندائی است و ایشان از فلز پایه‌ی طلا یا نقره در ساخت آثار سیاه‌قلم بهره می‌برند. ابتدا نقوش طراحی شده بر روی فلز پایه حکاکی می‌شوند و یا به شیوه‌ی

عربستانی مندی را به طور سنتی به صورت بسیار ساده از نی و مصالح طبیعی دیگر و به صورت سازه‌ای نسبتاً غیردائمی تعریف کرده است. (عربستانی، ۱۳۹۷: ۱۸) هم‌چنین در منبعی دیگر مندی سازه‌ای است که در کنار رودخانه و از نی و گل ساخته می‌شود و در قسمت جنوبی آن حوضی برای تطهیر قرار دارد که دو کانال آن را به آب رودخانه وصل می‌کند تا آب حوض راکد نماند. (نادری، ۱۳۸۲: ۵۷) در جدول (۲) شرحی از مراسم و مناسبت‌های دینی صابین مندائی ارائه شده است.

هنر فلزکاری مینای سیاه (سیاه‌قلم) در میان صابین مندائی اهواز
مشاغل و صنایع مهم و رایج صابین مندائی زرگری، نقرکاری، قایق‌سازی و آهنگری و کشاورزی است. (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۳۰) قیم هم صنایعی چون زرگری، طلافروشی، تراشکاری

تصویر (۲)، صابین مندائی در حال غسل تعمید در آب روان.
(<https://koutahnevis.wordpress.com>)

تصویر (۱) صابین مندائی در حال عبادت در کنار رودخانه‌ی کارون، اهواز.
(<https://fa.wikipedia.org>)

جدول (۲) مراسم و مناسبت‌های دینی صابین مندائی. منبع: (نگارندگان)

ردیف	نوع رسم و مناسبت دینی	شرح مختصر مراسم و کیفیت آن
۱	تعمید	غسل تعمید در آب روان، در روزهای یکشنبه برگزار می‌شود. مندائیان در هر مناسبتی و به ویژه اعیاد به انجام مراسم غسل تعمید اقدام می‌کنند. به جا آوردن غسل تعمید در طول سال و به مناسبت اعیاد مذهبی بر مندائیان واجب است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۱۸۵) هم‌چنین مندائیان، غسل‌های دیگری نیز دارند که طماشه نام دارد و در موارد خاصی انجام می‌شود: نظیر نوزاد تازه متولدشده که ۴۵ روز از ولادتش گذشته باشد، فردی که با میت تماس پیدا کرده و... (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۰۰-۱۹۹) مندائیان در مراسم تعمید لباس مخصوص خود رسته را می‌پوشند و مقام روحانی عصبایی از چوب درخت زیتون را در دست دارد. در هنگام شروع مراسم، روحانی به سمت شمال می‌ایستد و هم‌زمان با شروع پیچیدن شاخه‌های آغا (یاس) بوته‌هایی (آیه‌هایی) مربوط به آن را می‌خواند و آن را به شکل حلقه در می‌آورد و در طی مراسم به شکل نمادینی از این حلقه استفاده می‌شود. (نادری، ۱۳۸۲: ۵۶)
۲	ازدواج و طلاق	مراسم ازدواج مندائیان نیز با تعمید آغاز و در کنار آب روان انجام می‌شود. در طی مراسم عروس در مندی در کنار همراهان نشسته و داماد به شکل نمادینی جلوی اشخنا می‌ایستد. هدف داماد از این کار، ابراز دارایی‌های خود و تقدیم آن به عروس است و از او می‌خواهد از این پس شریک روزهای خوش و ناخوش او گردد و دو انگشت با نگین‌های سبز و قرمز به او هدیه می‌دهد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۰۵-۲۰۴) صابین مندائی در مراسم ازدواج هم رسته به تن می‌کنند و طلاق در دین مندائی از رسوم رایج نیست. (نادری، ۱۳۸۲: ۵۶)

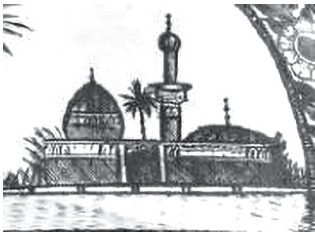
ادامه جدول (۲) مراسم و مناسبت‌های دینی صابینین مندائی. منبع: (نگارندگان)

۳	اعیاد	۱- دهوار یا عید بزرگ: عید بزرگ در اول ماه دولای مندائی و اول مرداد ماه شمسی را شامل می‌شود. مندائیان قبل از این عید به خانه‌تکانی می‌پردازند. به‌جا آوردن غسل تعمید و ذبح گوسفند نر و دید و بازدید از اعمال رایج این عید محسوب می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۲-۲۲۰)
		۲- عید شیشیان: این عید در ششم ماه دولا و پنج روز بعد از عید بزرگ اجرا می‌شود. در این روز مندائیان شاخه‌ای از بید را که علمای روحانی با خواندن بوته‌ها (آیه‌های مقدس) متبرک کرده‌اند؛ بر سر در منازل خود می‌آویزند. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۳)
		۳- عید فل: این عید در اول ماه تورا، آبان ماه شمسی است. در این روز ملکا هیول زیوا، فرشته‌ی مقدس احدیت از جانب خداوند به زمین نازل شده و حیات را در زمین به وجود آورده است. درخت خرما از اولین درختان خلق شده است که ملکا هیول زیوا (حضرت جبرئیل) خواهان تناول از آن بوده و بعدها برای بازگشت به آن دنیا هم از خرما به عنوان آذوقه‌ی راه خود بهره می‌گیرد. خرما وسیله‌ی پذیرایی در این عید است و درخت نخل نزد مندائیان مقدس است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۳)
		۴- دهواچونینا یا عید کوچک: این در هجدهم ماه تورا و همزمان با آبان ماه سال شمسی بوده و در ادامه‌ی عید فل برگزار می‌شود. این عید به جهت این‌که ملکا هیول زیوا فرشته‌ی بزرگ مأموریت آفرینش هستی در زمین را با موفقیت به انجام رسانده و راهی عالم نور می‌شود؛ جشن می‌گیرند. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۴)
		۵- پروانا یا پنجه: مهم‌ترین و مقدس‌ترین اعیاد مندائیان و مصادف پنج روز آخر سال شمسی است و به مناسبت بزرگداشت اموات برگزار می‌شود. قربانی کردن و غسل تعمید و تهیه‌ی غذای آمرزش از اعمال این عید محسوب می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۵)
		۶- دهوا دیمانه، روز تولد حضرت یحیی: در اول ماه مندائی هطیا و اول ماه خرداد شمسی برگزار می‌شود و نام‌گذاری برای کودکان و غسل تعمید آن‌ها از اعمال این عید است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۶-۲۲۵)
		۷- عاشوریه: رسم عاشوریه تهیه‌ی غذای آمرزشی برای بزرگداشت از دست‌رفتگان طوفان نوح است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۶)
۴	روحانیت و صعود به مقام روحانی	مقامات روحانی به ترتیب شامل حاللی، ترمیده و گنزوار است. برای ترمیده شدن فرد مندائی باید دارای سلامت کامل عقلی و جسمانی و اخلاقی باشد. پدر و مادرش مندائی اصیل و نسل اندر نسل مندائی باشند. طی مراسمی رسمی و نمادین فرد داوطلب به مقام ترمیده نائل می‌شود. ترمیده‌ای که بالاترین درجه‌ی اخلاقی و علمی را در بین سایرین داشته باشد؛ به مقام گنزواری می‌رسد. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۲۴-۲۲۶)
۵	رشامه	همان وضو است و مندائیان هر روز سه بار در وقت صبح، ظهر و عصر قبل از غروب آفتاب عمل رشامه را به جا می‌آورند. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۴۶)
۶	براخه	نماز یا دعایی است که مندائیان پس از هر رشامه یا وضو به جا می‌آورند. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۵۲) صابینین مندائی هر روز سه بار در وقت صبح، ظهر و عصر قبل از غروب آفتاب بعد از عمل رشامه نماز می‌خوانند.
۷	روژه	صابینین مندائی در روزهای بخصوصی از سال را که امبطل نام دارد از خوردن گوشت، و ماهی و تخم مرغ پرهیز می‌کنند و این روزها شامل ۶ و ۷ ماه دولا، ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ شمبلتا و روز دوم ماه هطیا. البته روزه‌ای هم با عنوان روزه‌ی بزرگ در دین مندائی وجود دارد که همان روزه‌هایی است که در کتاب گنزا ربا (صحف آدم) آمده است. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۶۷)
۸-	ذبح	ذبح نیز از مراسم مندائیان است و عموماً ذبح گوسفند نر جایز است و در گنزا ربا نقل شده است که از ذبح حیواناتی که بارور می‌شوند، اجتناب شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۶۴) در میان پرندگان ذبح کبوتر رایج است.
۹	مرگ	انجام غسل و تطهیر فرد محتضر و سپس پوشاندن قماشی یا کفن به او از رسومی است در هنگام احتضار فرد مندائی انجام می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷: ۲۷۵-۲۷۴) در مراسم کفن و دفن مردگان از مندلتا نوعی سازه‌ی آیینی استفاده می‌شود. مندلتا "تعدادی نی بود که درون صندوقی چوبی به وسیله‌ی گل به طور عمودی ثابت می‌شد. به طور کلی، این نی‌ها به سه دسته تقسیم می‌شدند و کسانی که مرده را از خانه‌ی متوفی به قبرستان حمل می‌کردند، باید از روی آن می‌گذشتند. درواقع، مندلتا را نمایانگر انتقال روح آدمی یا تولد او در دنیای جدید که جهان آخرت است، می‌دانند." (رئیس‌السادات، معزی، ۱۳۹۰: ۳۳) مندلتا پس از سه روز از خاکسپاری متوفی به رودخانه انداخته می‌شود. (برنجی ۱۳۶۷: ۲۷۸) شایان ذکر است در مراسم انتقال جنازه به قبرستان قبل از حمل متوفی از روی مندلتا، آن را با سه‌گین دوله مهور می‌کنند. سه‌گین دوله، "به مهری آهنی که دارای دسته‌ای چون دسته‌ی انگشتر بوده و بر روی آن نقش شیر، زنبور، عقرب و مار کنده شده و به آن توسط زنجیری ظریف، کاردکی آهنی وصل است" گفته می‌شود و برای حفاظت روح و جسم مندائیان از شر چهار عنصر آب، باد، خاک و آتش به‌کار می‌رود. (برنجی ۱۳۶۷: ۲۸۰) هم‌چنین باید به این نکته هم اشاره کرد که مندائیان مراسم لوفانی یا غذای آمرزش را برای متوفی برگزار می‌کنند. (برنجی ۱۳۶۷: ۲۸۳)

قسمت‌های فرورفته‌ی کار ریخته شده و با اعمال حرارت در دو مرحله بر روی فلز پایه تثبیت می‌شود. سپس با سوهان کاری سطح کار و صیقل دادن آن و نیز حکاکی نقوش با قلم‌های مخصوص و پرداخت آن محصول نهایی به دست می‌آید. (اصغرزاده، زاهدپور، ۱۳۹۴: ۴-۵) در ادامه به بررسی نقوش تزئینی به کار رفته در سیاه‌قلم صابین مندانی اهواز پرداخته می‌شود.

قالبی اجرا می‌شوند. سپس ترکیبی از مشتقات گوگرد، نقره و مس را به صورت پودر درآورده و با آب مخلوط می‌کنند. هم‌چنین در مورد ترکیبات سیاه‌قلم باید گفت برخی هنرمندان صبی از ترکیب بالا استفاده نمی‌کنند و رنگ مینای سیاه وارداتی را مورد استفاده قرار می‌دهند که ترکیبی از اکسید آهن، سرب، اکسید کبالت و دی‌اکسید منگنز و ترکیبی صنعتی و کارخانه‌ای است. این پودر در

جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابین مندانی اهواز. منبع: (نگارندگان)

تصویر اثر				ردیف
				۱
تصویر (۳)، جعبه‌ی جواهر نقره سیاه‌قلم، هنر صابین مندانی ایرانی، اوایل قرن بیستم میلادی. (https://www.ukauctioneers.com)				
طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابین مندانی اهواز				
نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	
گیاهی		ابنیه (مسجد- مندی)		
حیوانی		قایق		
انسانی		مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی		

نقوش مینای سیاه صابئین مندائی اهواز

هنرمندان صابئی مندائی در تزئین آثار مینای سیاه از نقوش خاصی بهره می‌برند که ریشه در فرهنگ بومی و باورهای آنان دارد. برای دستیابی ارتباط فرهنگ و هنر بومی این قوم در جدول شماره ۳، به بررسی نقوش تزئینی آثار مینای سیاه مندائیان اهواز پرداخته شده است. لازم به ذکر است مجموعه آثار از تولیدات معاصر این

قوم بوده و در میان نمونه‌های جمع‌آوری شده، تصویر شماره (۳) متعلق به اوایل قرن چهاردهم هجری/بیستم میلادی است و موارد دیگر، از آثار تولیدشده در کارگاه استاد منصور زهرونی هنرمند صابئی اهواز می‌باشند. شایان ذکر است بیشتر نمونه‌های مشاهده شده زیورآلات طلایی می‌باشند و ظروف کاربردی در بین آنها کمتر مشاهده شده است.

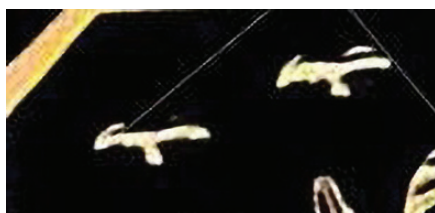
ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

تصویر اثر				ردیف
				۲
تصویر (۴)، قندان نقره‌ای سیاه‌قلم شده، هنر فلزکاری قوم صابئین مندائی اهواز، اثر استاد منصور زهرونی. (https://www.instahu.net)				
طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز				
نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	
گیاهی		چادر		
حیوانی		قایق		
انسانی		ابنیه		
				مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی

قرار گرفته و این امر تأکیدی بر اهمیت آب ورود در آیین مندائیان است. در سمت دیگر رودخانه شتربانی با عصایی به دست، شترهای خود را هدایت می‌کند. در بخش کناره‌های جعبه نیز مناظری از رودخانه و قایق‌های در جریان آب به تصویر کشیده شده است. نقش آب با خطوط خاصی بیشتر شبیه خطوط صاف نامنظم به نمایش درآمده است. در تصویر (۴) نیز قندانی نقره‌ای سیاه‌قلم‌شده دیده می‌شود و در هر سطح آن منظره‌ای ترسیم شده است. در یکی از سطوح آن یک شتربان با عصایی که در دست گرفته، دیده می‌شود و بر روی شتری سوار شده است و در کنار شتر درخت نخلی حکاکی شده است. در بخش میانی هم تصویر یک بنا و دو چادر و سه نخل ترکیب‌بندی شده است و هنرمند یک منظره از جغرافیای طبیعی و بنای تاریخی را نمایش داده است. در سطح دیگر اثر هم، منظره‌ای از دریا و قایق‌هایی شناور در آن دیده می‌شود و کپرهایی هم در ساحل دریا نقش شده‌اند. در اثر (۵) یک جفت گوشواره طلایی سیاه‌قلم‌شده مشاهده می‌شود

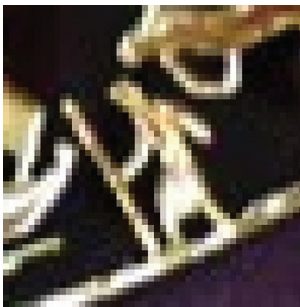
در توصیف مختصر نمونه‌ها، با توجه به جدول (۳)، لازم به ذکر است که در تصویر (۳)، یک جعبه جواهر نقره‌ای سیاه‌قلم‌شده دیده می‌شود که در پوش جعبه و قسمت بیرونی آن دارای نقوش تزئینی گیاهی شامل گل گرد یا چندپر (شش‌پر و هشت‌پر و بیشتر) با برگ‌های ساده و نخل است. مرکز گل‌ها بزرگ است و نخل‌ها به صورت دوتایی و جفت به تصویر کشیده شده‌اند که با توجه به اهمیت و جایگاه نمادین درخت نخل در میان صابئین، نشانگر اهمیت جایگاه زندگی و باروری است. هم‌چنین در میان تصاویر، نقوش حیوانی نظیر شتر نیز دیده می‌شود. شترها به شکل کاروانی در یک امتداد خطی در کنار شتربان خود که عصایی نیز به دست دارد در حال حرکت هستند. نکته قابل توجه تصویر بنایی مشابه مسجدکه شباهتی نیز به ویرانه‌های مدائن دارد ترسیم شده است که از قرارگاه‌های باستانی این قوم بوده است. از دیگر سو این تصویر می‌تواند نمادی از مندی به عنوان معبد و مکان مقدس این قوم باشد که در فراسوی رودخانه‌ای

ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

تصویر اثر				ردیف
 تصویر (۵)، گوشواره‌ی طلایی سیاه‌قلم شده، زیورآلات قوم صابئین مندائی اهواز، تولیدشده در کارگاه استاد منصور زهرونی. (https://www.instahu.net)				۳
طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز				
نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	
گیاهی		انسانی		
حیوانی				

که مشابه سایر اشیاء، با نقوش شتر و شترسوار، درخت نخل و دوپرنده در حال پرواز تزئین شده است. نمونه (۶) هم گردن آویز طلایی چندتکه‌ای را نشان می‌دهد که شتربانی عصا به دست در کنار شترها و یک نخل نقش شده است. هنرمند هم‌چنین نقش کجاوه‌ای را بر روی یکی از شترها به نمایش درآورده است و هدف صنعتگر تصویرگری حرکت کاروان شترها و پرواز پرندگان

ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

ردیف				تصویر اثر
۴	تصویر (۶)، گردن آویز طلایی سیاه‌قلم شده، زیورآلات قوم صابینین مندائی اهواز. (https://deskgram.net)			
	طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندائی اهواز			
	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
	گیاهی		ابنیه	
	حیوانی		قایق	
	انسانی		مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی	

به‌دست، شتری با کجاوه و سواره، قایق در سطح آب و پرندگان در حال پرواز در آسمان عناصر تزئینی این نمونه را تشکیل می‌دهند. در نمونه (۱۰) هم که یک انگشتر طلایی است که با نقوش نخل، شتر و ساربان عصا به‌دست و پرندگان در حال پرواز تزئین شده است. تصویر (۱۱) نیز آویزی است که نقوش نخل، قایق و آب با خطوط نامنظم و شتر و سوار عصا به‌دست در آن تداعی‌گر منظره‌ی ساحلی است. تصویر (۱۲) که شامل یک گردن‌آویز چندتکه و قطعات دیگر یک مجموعه زیورآلات طلایی است و عناصر تکرارشونده‌ای چون نقوش درخت نخل، شتر، شترسوار عصا به‌دست و شتری با کجاوه و پیاده عصا به‌دست بر روی آن به چشم می‌خورد و صحنه‌ای از هجرت کاروان شتری مشاهده می‌شود. پرندگان در حال پرواز در بالای سر کاروان و نقوش کپر و بناهای تاریخی و تصویر سرنشینان قایق‌هایی در حال صید ماهی با تور نیز در این اثر جلب توجه می‌کنند. در نمونه شماره (۱۳) که آویزی را نشان می‌دهد نقش متفاوتی نمایانده شده و آن نقش درفشی که حواشی آن با خط مندایی مزین شده، است.

بر بالای سر آن‌ها بوده است. نقوش قایق، آهوها و کپر نیز در قسمت‌های مختلف گردن‌آویز دیده می‌شود. این صحنه روایتی تصویری از جغرافیای زیستی و موضوع کوچ مندانیان است. حتی پوشش شتربانان نیز به نوعی مشابه البسه سنتی صابئین مندائی ترسیم شده است. اثر (۷) نیز یک دستبند طلایی را نشان می‌دهد که بر روی آن هم نقوش تزئینی نخل، پرندگان در حال پرواز، شتربان عصا به‌دست و شترها نقش شده‌اند. بر روی یکی از شترها نقش یک کجاوه ترسیم شده و این صحنه روایتگر فضای زندگی بیابانی و گرم و خشک مندانیان و کوچ‌های این قوم است و هم‌چنین اسکان ایشان در کنار ساحل آب جاری یعنی رود کارون به تصویر درآمده است. در نمونه (۸) هم گردن‌آویز هفت‌تکه‌ای ارائه شده است که با نقوش یک جفت نخل، آهو، شتر و ساربان عصا به‌دست، قایق و پرندگان در حال پرواز در آسمان زینت یافته است. در نمونه (۹) تزئینات سطح آویز صحنه‌ای ساحلی و محیط زیست قوم صابئین را نشان می‌دهد. هم‌چنین نقوش تکرارشونده‌ای چون نخل، شتری با سوار عصا

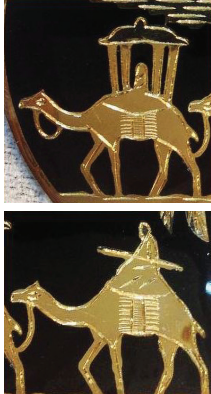
ادامهٔ جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

ردیف	تصویر اثر	
۵	 تصویر (۷)، دستبند طلایی سیاه‌قلم شده، زیورآلات قوم صابئین مندائی اهواز. (https://deskgram.net)	
	طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابئین مندائی اهواز	
	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
	گیاهی	
	انسانی	
حیوانی		
	مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی	
		

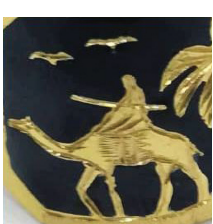
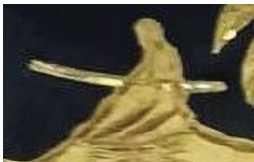
ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابنین مندانی اهواز. منبع: (نگارندگان)

ردیف				تصویر اثر
۶	تصویر (۸)، گردن‌آویز طلایی سیاه‌قلم شده، زیورآلات قوم صابنین مندانی اهواز. (https://www.instahu.net)			
	طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابنین مندانی اهواز			
	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
	گیاهی		انسانی	
	حیوانی	 	قایق	

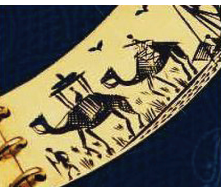
ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندانی اهواز. منبع: (نگارندگان)

تصویر اثر				ردیف
 تصویر (۹)، آویز طلا، سیاه‌قلم، اثر استاد منصور زهرونی هنرمند مندانی اهواز. (https://www.instahu.net)				
طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندانی اهواز				
نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	
گیاهی		انسانی		
حیوانی		قایق		
				مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی

ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابین مندانی اهواز. منبع: (نگارندگان)

ردیف						تصویر اثر
۸	تصویر (۱۰)، انگشتر طلا، سیاه‌قلم، اثر استاد منصور زهرونی هنرمند مندانی اهواز. (https://www.instahu.net)					
	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
	گیاهی		حیوانی		انسانی	
ردیف						تصویر اثر
۹	تصویر (۱۱)، آویز طلا، سیاه‌قلم، اثر استاد منصور زهرونی هنرمند مندانی اهواز. (https://www.instahu.net)					
	طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابین مندانی اهواز					
	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
	گیاهی		انسانی		قایق	
	حیوانی					

ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

ردیف	تصویر اثر		
	 تصویر (۱۲)، سرویس طلا، سیاه‌قلم، اثر استاد منصور زهرونی هنرمند صابینی اهواز. (https://instaphenomenons.me)		
طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابینین مندائی اهواز			
نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش	تصاویر جزئیات تزئینات اثر
گیاهی	 	کپر	
حیوانی	 	قایق	
انسانی	 	ابنیه	
مناظر و طبیعت و عناصر تلفیقی	 		

ادامه جدول (۳)، بررسی و طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابنین مندائی اهواز. منبع: (نگارندگان)

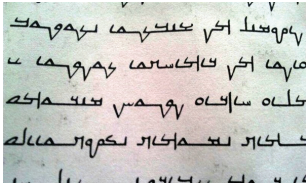
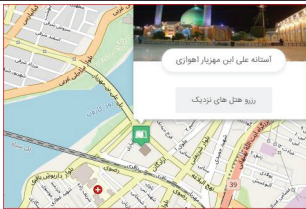
ردیف		تصویر اثر	
۱۱		 تصویر (۱۳)، آویز طلا، سیاه‌قلم، اثر استاد منصور زهرونی هنرمند صابنی اهواز. (https://socialboor.com/m/1999618202260112982)	
		طبقه‌بندی نقوش در آثار مینای سیاه قوم صابنین مندائی اهواز	
		تصاویر جزئیات تزئینات اثر	نوع نقوش
درفش		خط	

تحلیل بازتاب فرهنگ در نقوش تزئینی صابنین مندائی

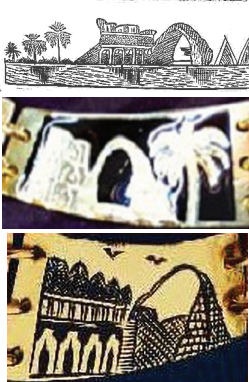
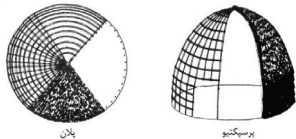
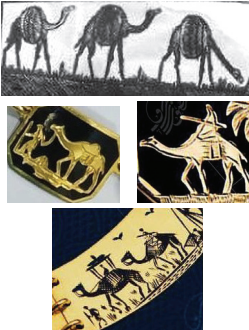
بنیان نقوش هنر سیاه‌قلم مندائیان ریشه در دیدگاه دوگانه‌پرستی و ثنویت‌نگاری این قوم دارد. در واقع هنر مینای سیاه این قوم بازتاب‌دهنده نوع بینش به هستی ایشان است. صابنین مندایی از فلزات درخشانی چون طلا و نقره در خلق آثار خود بهره می‌برند. زیرا رنگ سفید نقره در میان صابنین مندایی نشانه‌ی نور است و رنگ طلایی نیز به علت شباهتش به آفتاب مورد توجه هنرمندان این قوم قرار گرفته است (میثاقی، مرادمند، ۱۳۸۱: ۱۲۵). از طرفی شاید بتوان اذعان داشت اهمیت آب در میان صابنین و از طرفی هم‌بستگی رنگ نقره با آب سبب اهمیت فلز نقره در میان این قوم است. استفاده از فلز نقره به عنوان زمینه اجرای اسلوب سیاه قلم، در تقابل معنا داری با طلا قرار دارد. نقره و طلا هر دو دارای درخشش هستند ولی تفاوت آنها در لحن سرد و گرم آنهاست، بدین سبب نقره با ماه و آب که درخشان ولی سرد هستند مناسب دارد و در مقابل طلا با خورشید و نور در ارتباط است. به همین

دلیل، هر دو این عناصر در باور مندائیان جایگاه ویژه ای پیدا می‌کند. به کارگیری اسلوب سیاه‌قلم نیز جهت ترسیم نمادهای این قوم در زیور آلات ایشان بی‌مناسبت نیست، زیرا رنگ سیاه مینا در تزئین فلزات طلا و نقره باعث ایجاد تضاد رنگی شده و رنگی و هم‌نشینی رنگ سیاه با رنگ‌های طلایی و نقره‌ای درخشش و جلوه‌ی هرچه بیشتر فلزات طلا و نقره را موجب می‌شود. نقوش تزئینی آثار صابنین غالباً سایه وار و "مسطح هستند" و "از روبه‌رو دیده می‌شوند." در این آثار پرسپکتیو مشاهده نمی‌شود و هنرمند برای القای دوری و نزدیکی عناصر به تغییر دادن اندازه و جابه‌جا کردن آن‌ها و چگونگی قرار گرفتن آن‌ها در صفحه اکتفاء می‌کند. (هوشیار، زاهدی‌فر، ۱۳۸۶: ۷۸) در جدول (۴) نقوش تزئینی آثار مینای سیاه و نمونه‌های حقیقی عناصر تزئینی با استناد به مؤلفه‌های فرهنگی و زیستی این قوم مورد تطبیق قرار گرفته است:

جدول (۴)، تطبیق رسوم و مؤلفه‌های فرهنگی و نقوش تزئینی آثار مینای سیاه صابنن مندانی اهواز منبع: (نگارندگان)

ردیف	تصاویر رسوم و مؤلفه‌های فرهنگی مندانیان	نقش تزئینی	توصیف و تطبیق
۱	 تصویر (۱۴)، یک مندانی عصا به دست در حال نیایش و قرائت کتاب مقدس. (https://www.fardanews.com)		در تطبیق تصاویر فرد مندانی و نقوش تزئینی، شیوه‌ی پوشش، حالت عصا به دست فرد، مشابه نقوشی است که در تزئینات آثار مینای سیاه مشاهده می‌شود. درواقع حالت عمامه‌ی سر و عصا به شکل نمادین و به عنوان مؤلفه‌ی فرهنگی و دینی در نقوش به کار رفته است.
۲	 تصویر (۱۵)، خط مندانی. (https://www.jamarn.ir)		درفش مؤلفه‌ی فرهنگی دیگری است که در تصویر (۱۴) دیده می‌شود و نقوش آن در گردن‌آویز طلایی هم مشاهده می‌شود. تصویر (۱۵) هم خط مندانی را نشان می‌دهد که مؤلفه‌ی فرهنگی مهمی است که بازتاب آن در تزئین گردن‌آویز طلایی دیده می‌شود.
۳	 تصویر (۱۶)، نقشه‌ی محل قرارگیری آرامگاه علی بن مهزیار اهوازی در کنار رودخانه‌ی کارون و پل علی بن مهزیار. (https://www.eghamat24.com) تصویر (۱۷)، آرامگاه علی بن مهزیار اهوازی در اهواز. (http://www.emamzadegan.ir)		نقش بنای مسجدمانندی هم در تزئینات آثار سیاه‌قلم مندانیان دیده می‌شود و برخی منابع آن را مندی و برخی مسجد نامیده‌اند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که آرامگاه علی بن مهزیار در کنار رود کارون و در مجاورت صابنن قرار دارد. بنابراین مندانیان در تصویرگری زیستگاه جغرافیایی خود، این بنا را در آثار خود مورد توجه قرار داده‌اند. هم‌چنین هنرمندان مندانی در بیشتر آثار مینای سیاه خود نقش مناظری را کنار آب روان و رودخانه ترسیم کرده‌اند که این آب روان، همان رود کارون است و اهمیت این رود به دلیل برگزاری مراسم غسل تعمید صابنن مندانی در کنار رود کارون و در آب روان آن به جا می‌آورند و از آن‌جا که آرامگاه علی بن مهزیار در کنار رود کارون قرار دارد؛ بنابراین به مرور زمان این دو نقش تبدیل به یک مؤلفه‌ی فرهنگی - جغرافیایی ویژه در هنر فلزکاری مندانیان شده است.

ادامه جدول (۴)، تطبیق رسوم و مؤلفه‌های فرهنگی و نقوش تزئینی آثار مینای سیاه صابنن مندانی اهواز منبع: (نگارندگان)

طاق کسری یا ایوان مدائن هم از دیگر نقوش تزئینی صابنن مندانی اهواز محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد این نقش برای یادآوری و یادبود سکونتشان در مجاورت این مکان در عراق به تصویر درآمده و حتی در یکی از تصاویر چادرهایی در کنار این بنا ترسیم شده که این گمان را تقویت می‌کند.		 تصویر (۱۸)، طاق کسری یا ایوان مدائن، تیسفون، عراق، قدمت ساسانیان، سده‌ی سوم یا ششم میلادی. منبع: https://www.beytoote.com	۴
نقش کپر هم در تزئینات آثار مندانی به چشم می‌خورد. این قوم زندگی قبیله‌ای داشته و بادیه‌نشین و صحراگرد بوده‌اند و هم‌چنین مهاجرت‌های زیادی در تاریخ آن‌ها وجود داشته است. بنابراین به اقتضای جغرافیای زیستی کپر مسکن ایشان بوده است و جزء مؤلفه‌های فرهنگی ایشان محسوب می‌شود.		 تصویر (۱۹) و (۲۰)، کپر. (ملکزاده، کوشش‌گران، ۱۳۹۶: ۸۹)	۵
به اقتضای جغرافیای زیستی، نخل در مناطق کویری و بیابانی رشد خوبی دارد و صابنن مندانی از نقش آن در تزئین آثار خود بهره می‌گیرند. هم‌چنین این درخت منسوب ملکا هیول زیوا فرشته‌ی مقدس مندانی نیز می‌باشد.		 تصویر (۲۱)، درخت نخل از درختان بومی منطقه‌ی اهواز. https://www.irna.ir	۶
شتر هم از حیوانات بومی منطقه‌ی خوزستان محسوب می‌شود و از این‌رو کاربرد نقش آن در هنر مندانیان اهواز منطقی به نظر می‌رسد.		 تصویر (۲۲)، شتر از حیوانات بومی استان خوزستان. http://farrokhiha.ir	۷

ادامهٔ جدول (۴)، تطبیق رسوم و مؤلفه‌های فرهنگی و نقوش تزئینی آثار مینای سیاه صابنین مندانی اهواز منبع: (نگارندگان)

قایق‌سازی و ماهیگیری از مشاغل صابنین مندانی اهواز محسوب می‌شود. هم‌چنین به اقتضای وجود رود کارون در اهواز ساخت و استفاده از قایق در جغرافیای این منطقه معقول به نظر می‌رسد و از این‌رو در هنر این قوم نیز نمود پیدا کرده است.		تصویر (۲۳)، قایق در ساحل رودخانه‌ی کارون. (http://khuzestankhabar.ir)
--	---	--

ولی وجود مساجد مختلف در شهرهایی که صابنین در آن ساکن بوده‌اند و قرار گرفتن بعضی از مساجد کنار آب‌های جاری علت اصلی انتخاب آن‌ها و بازتاب تصویری این نوع سازه در هنر صابنین است. (میثاقی، مرادمند، ۱۳۸۱: ۱۲۶) اما جستجو در آثار تاریخی و بناهای مذهبی نشان می‌دهد آرامگاه علی بن مهزیار در مجاورت رود کارون و در کنار سکونت‌گاه‌های صابنین و نیز محل برگزاری رسومات دینی ایشان قرار دارد. از این‌رو در تصویرسازی مناظر رود کارون نقش این مکان مسجدمانند هم دیده می‌شود. در میان نقوش تزئینی سیاه‌قلم صابنین، آب روان و رودخانه به صورت منظره‌هایی از قایق‌های متحرک در آب یا بناهایی در کنار رودخانه ترکیب‌بندی و تصویر شده است. درخت نخل هم در باور مندانیان درختی مقدس و منبع زندگی است و در مراسم مذهبی از بخش‌های مختلف آن استفاده می‌شود. درخت نخل در بین‌النهرین هم در مراسم باروری و حاصلخیزی بسیار مورد توجه بوده است. شاخ و برگ این درخت نمی‌ریزد و به دلیل این‌که معمولاً سرسبز است نشانه‌ای بسیار مناسب و شایسته برای پیروزی بوده است. (درویش‌منش، ۱۳۹۵: ۲۱) گل یاس هم نوعی گل پنج‌پر است و در کتب مقدس مندانی و در مراسم مذهبی ایشان نیز بسیار مورد استفاده و توجه قرار می‌گیرد. (هوشیار، زاهدی‌فر، ۱۳۸۶: ۷۸) بنابراین در تزئین مینای سیاه

مطابق با اطلاعات جدول (۴) و براساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر باید اذعان نمود، هنرمندان مندانی بیش از آن‌که به جلوه‌های تزئینی جهت ایجاد زیبایی صرف در آثار هنری خویش توجه نمایند، درصدد بازنمایی باورها، آیین‌ها و آداب و تاریخ قوم خویش هستند، به همین دلیل عناصر تکرارشونده روایی در آثار ایشان بسیار مشاهده می‌شود. بیشتر نقوش آثار مینای سیاه مندانیان اهواز شامل نقوش گیاهی نظیر درخت نخل، حیوانی مثل شتر و آهو، انسانی، بناهایی هم‌چون مسجد (آرامگاه علی بن مهزیار)، چادر، کپر، قایق، منظره‌ها، طبیعت و عناصر تلفیقی و ترکیبی است. شایان ذکر است که تصویر بنای مسجدمانند در تزئینات سیاه‌قلم مندانیان در حقیقت تصویر معبد و زیارتگاه آنان می‌باشد که به آن مندی می‌گویند. در مورد مندی، برخی منابع تصویر بنای مسجدمانند بر روی آثار سیاه‌قلم را برگرفته از محیط زیست و جغرافیای زیستی ایشان و هم‌مکانی و هم‌زیستی با مسلمانان و نیز مساجد اسلامی مطرح نموده‌اند و برخی نیز آن را معابد صابنین مندانی یاد کرده‌اند. برای مثال منبعی وجود مسجدها به صورت یک مسجد تک‌گنبدی یا دو گنبدی و یک مناره‌ای را در آثار میناکاری صابنین، به دلیل شباهت مسجد به مندی عبادت‌گاه مندانیان مطرح کرده است که مانند مساجد اسلامی دارای گلدسته و محل عبادت است.

صابین نیز بازنمایی می‌شود. (تصویر (۳)) هم نقش شتر و ساربان و چرای شترها را نشان می‌دهد و این صحنه‌ها بازنمایی جغرافیای زیستی مندانیان توسط هنرمندان بومی ایشان است که نشان‌دهنده زیستگاه بیابانی این قوم است. هم‌چنین کاروان شترها و تصویر کجاوه بر روی شتر (تصاویر ۶، ۷، ۹ و ۱۲) هم به مهاجرت و کوچ‌نشینی این قوم و به طور کلی تجربه زیسته تاریخی ایشان اشاره دارد. فلزکاری مینای سیاه صابین و نقوش تزئینی به‌کاررفته در این هنر برگرفته و تحت تأثیر بنیان‌های فکری و باورهای رایج آن‌ها، شیوۀ زندگی و مشاغل آن‌ها است که هنرمندان به تصویر کشیده شده‌اند. با توجه به این که مطالعه آثار مینای سیاه مندانیان با رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر اطلاعات ارزنده‌ای از حیث ساختار اجتماعی و فرهنگی این قوم به مخاطبان ارائه نموده است؛ بنابراین به نظر می‌رسد بررسی آثار هنری سایر اقوام ایرانی و نیز مطالعات میان‌رشته‌ای براساس رویکرد بازتاب می‌تواند ابعاد فرهنگی و اجتماعی اقوام مختلف و نیز پیوستگی و ارتباط فرهنگی بین اقوام مختلف را با یکدیگر نیز آشکار نماید.

نتیجۀ‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که براساس رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی هنر، نقوش به‌کاررفته در آثار هنری قوم مندانی،

غالباً جنبه روایی داشته و بازتابی از آیین‌ها و مناسک دینی ایشان به صورت نمادین هستند. این باز نمود تنها منحصر به اشیای کاربردی نیست، بلکه در زمینه‌هایی مانند زیورآلات که جنبه تزئینی صرف دارند نیز دیده می‌شود. هنر مینای سیاه صابین مندانی بازتاب کاملی از فرهنگ و نوع زندگی این قوم است و مؤلفه‌های فرهنگی و جغرافیایی ایشان نظیر نوع لباس، عصای روحانیون مندانی، درفش مخصوص صابین، سکونت در کپر و در مجاورت آب‌های روان و نخلستان‌ها و نیز اموری نظیر شتربانی و قایق‌سازی و موضوع دیگری که باز نمود آن در نقوش تزئینی مینای سیاه صابین مشهود است؛ تاریخ این قوم و مهاجرت‌های پی‌درپی و سکونت ایشان در مجاورت طاق کسری یا ایوان مدائن است. کاروان‌های شتر در حال حرکت در مجاورت رود و نقش ایوان مدائن خود شاهدهی بر سکونت صابین در این منطقه داشته است. هم‌چنین نقش بنای مسجدمانند که به نظر می‌رسد نقش آرامگاه علی بن مهزیار اهوازی است؛ تعلق خاطر این قوم را به اهواز نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد ایشان اهواز و ایوان مدائن و نیز مجاورت رود کارون را موطن خود می‌دانند. در خاتمه می‌توان اظهار نمود که اساساً این نوع مطالعات تحلیلی تطبیقی در شناسایی هنرهای رو به فراموشی و مهجور مانده در بوم فرهنگهای ایرانی می‌تواند دریچه‌ای جدید به دنیای مکتوم اقوام مختلف این سرزمین بگشاید.

پی‌نوشت‌ها

1. Sabeian, Mandaean

۲. اشخنا «خانه‌ای از نی است که در درون مندی قرار داشته» و ساختمان آن دارای ۱۲ پایه و هر پایه از دو عدد نی تشکیل شده و در مجموع ۲۴ عدد نی در پایه وجود دارد و در درون زمین و یا برای زمین به وسیله‌ی گچ یا ملات دیگر تثبیت می‌شود. در این ۱۲ پایه هم سه ردیف نی با حالت افقی تعبیه شده است و این سه ردیف نی هم به وسیله‌ی بندهایی از الیاف خرما ساخته شده است و دورتادور به هم وصل می‌شوند. درب اشخنا هم به وسیله‌ی شکستگی ایجاد شده در نی‌ها به وجود می‌آید و رو به شمال است. سقف اشخنا هم از سه ردیف نی درست می‌شود و سقف به طور کامل با نی پوشانده می‌شود. (برنجی، ۱۳۶۷، ۲۰۵-۲۰۴) درمنبعی دیگر از اشکنتا به عنوان خانه‌ی کوچک نمادینی نام برده شده که مندانیان آن را رو به شمال با گل ساخته و درون آن شمع می‌افروزد و آن را نمادی از حرمت حریم خانه و روشنایی آن مطرح می‌کنند. (نادری، ۱۳۸۲، ۵۶)

۳. در سکین دوله مار نماد آب، عقرب نماد خاک، زنبور نماد باد و شیر نماد آتش می‌باشد.

4. Iron oxide

5. Cobalt(II,III) oxide

6. Manganese dioxide

۷. علی بن مهزیار اهوازی (دورقی / هندجانی)، (سده‌ی سوم ه. ق)، از فقها، محدثان و دانشمندان معروف شیعی بوده است.

منابع

- اصغرزاده، یکتا، زاهدپور، نیلوفر. (۱۳۹۴). مقایسه‌ی تکنیک و نقوش و ترکیبات شیمیایی رنگ‌های مینای نقاشی اصفهان و مینای صابین اهواز. ششمین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد.
- مدیریت و علوم مهندسی. ۱۹.
- الکساندر، ویکتوریا. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی هنرها، ترجمه اعظم راووداد، تهران: فرهنگستان هنر.

- حبل‌المتین، ۱ (۳)، ۵۰-۲۴.
- عربستانی، مهرداد. (۱۳۹۷). صابئین مندائی: کیهان‌شناسی، سازه و منظر. هنر و تمدن شرق، ۶ (۱۹)، ۲۱-۱۶.
- فاضلی، نعمت‌الله، (۱۳۷۴)، درآمدی بر جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، فصل‌نامه علوم اجتماعی (دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی)، شماره ۷ و ۸، ۱۳۳-۱۰۷.
- فرجی بیرگانی، الهام، صلاحی مقدم، سهیلا. (۱۳۹۵). بررسی واژگان مشترک زبان مندائی در زبان‌های فارسی، عربی، بختیاری و شوشتری. گردهمایی انجمن زبان و ادبیات فارسی ایران، دانشگاه گیلان، ۱۱، ۴۹۲-۴۶۴.
- فروزنده، مسعود. (۱۳۷۵). صابئین در تاریخ (تحقیقی در فرهنگ، تاریخ و آراء صابئین مندائی با تکیه بر متون مندایی) (پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد)، گروه تاریخ، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
- قیم، بهادر. (۱۳۹۴). جامعه‌ی ایرانی - اسلامی و اهل کتاب، مطالعه‌ی موردی مندائیان. چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، پیشرفت ایران، گذشته، حال، آینده، ۱۵-۱.
- ملک‌زاده، حسنا، کوشش‌گران، سید علی اکبر. (۱۳۹۶). گونه‌شناسی معماری کپری نیمه‌ی جنوبی بلوچستان ایران، معماری اقلیم گرم و خشک، ۵ (۶)، ۹۶-۸۱.
- میثاقی، مریم، مرادمند، فرناز. (۱۳۸۱). میناکاری صابئین. کتاب ماه هنر، ۱۲۶-۱۲۲.
- نادری، افشین. (۱۳۸۲). گزارشی از وضعیت صابئین مندائی در ایران. اخبار/ادیان، ۱ (۲)، ۵۷-۵۴.
- واردی، زرین، دانائیان، نجمه. (۱۳۹۰). سیر تحول و کارکرد عرفانی - ادبی عنصر نور. ادبیات عرفانی، ۲ (۴)، ۱۹۵-۱۵۹.
- ولف، جان. (۱۳۶۷). تولید اجتماعی هنر، ترجمه نیره توکلی، تهران: مرکز.
- هوشیار، مهران، زاهدی‌فر، سارا. (۱۳۸۶). مینای صابئین، زیوری از جنس تاریخ، آینه‌ی خیال، ۱ (۱)، ۷۹-۷۴.
- برنجی، سلیم (۱۳۶۷). قوم از یاد رفته (کاوشی درباره‌ی قوم صابئین مندائی). تهران: دنیای کتاب.
- ترکاشوند، نازبانو. (۱۳۸۸). اثر هنری و رویکرد بازتاب در جامعه‌شناسی، هنرهای زیبا هنرهای تجسمی، شماره ۴۰، ۳۲-۲۵.
- دادور، ابوالقاسم، مافی تبار، آمنه. (۱۳۹۷). مطالعه تطبیقی رویکرد بازتاب در نقاشی‌های پیکره‌نگار نادرشاه و ناپلئون، جلوه هنر، دوره ۱۰، شماره ۲، ۴۴-۲۷.
- درویش منش، کژال. (۱۳۹۵). بررسی نقوش گیاهی مشترک در آثار منقوش حسنلو، زیویه، قلاچی، ربط ۲ و ارتباط آن‌ها با هنر آشور. نشریه‌ی هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی، ۲۱ (۲)، ۲۶-۱۵.
- دووینیو، ژان. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی هنر، ترجمه مهدی سبحانی، چاپ ششم. تهران: مرکز.
- راودراد، اعظم، همایون‌پور، کیارش، (۱۳۸۳)، جامعه هنرمند و هنرمند جامعه: تحلیل جامعه‌شناختی آثار سینمایی بهرام بیضایی، هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، شماره ۱۹، ۹۴-۸۵.
- رئیس‌السادات، تهمنه، معزی، مریم (۱۳۹۰). آیین سوگواری در میان صابئیان (تلفیقی از اندیشه‌ها و آیین‌ها). معرفت/ادیان، ۳ (۱)، ۴۲-۲۵.
- رهنورد، زهرا، (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی هنر و نقش ایدئولوژی، هنرهای زیبا، شماره ۹، ۱۱-۴.
- سواری، عزیز، صفایی مقدم، مسعود، هاشمی، سید جلال. (۱۳۹۴). بررسی تحلیلی مقوله‌ی انسان‌شناسی در دین صابئین مندائی، انسان‌پژوهی، ۱۲ (۳۴)، ۱۸۸-۱۶۷.
- سواری، عزیز، صفایی مقدم، مسعود، هاشمی، سید جلال، السعدی، قیس مغشغش. (۱۳۹۴). بررسی مبانی فلسفی دین صابئین مندائی و استخراج آموزه‌های تربیتی از آن‌ها. الهیات تطبیقی، ۶ (۱۴)، ۱۶-۱.
- شاورانی، مسعود. (۱۳۹۱). پژوهشی در فرقه‌ی صابئین.